

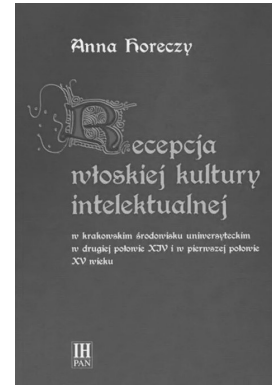
Paulina Pludra-Żuk

ORCID: 0000-0002-3955-8672

Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów

Polskiej Akademii Nauk

Warszawa

RECENZJA

Anna Horeczy, *Recepcja włoskiej kultury intelektualnej w krakowskim środowisku uniwersyteckim w drugiej połowie XIV i w pierwszej połowie XV wieku*, Wydawnictwo IH PAN, Warszawa 2021, 460 s.

Wpływ włoskiej kultury intelektualnej na środowisko uniwersytetu krakowskiego to zagadnienie niezwykle szerokie i omawiane w literaturze z wielu perspektyw, zarówno w odniesieniu do poszczególnych źródeł czy postaci, jak i w ujęciach syntetycznych. Anna Horeczy łączy w swojej książce oba te podejścia, patrząc na zagadnienie z trzech różnych, a jednocześnie dopełniających się punktów widzenia. Autorka koncentruje swoją uwagę na wybranym aspekcie kultury intelektualnej – tzw. nowej retoryce włoskiej, ze względu na szczególną rolę jej recepcji w krakowskim środowisku uniwersyteckim w omawianym czasie. Owe środowisko rozumie w szerokim znaczeniu, obejmującym zarówno studentów i profesorów, jak i ogół osób luźniej związanych z uniwersytetem. Ramy chronologiczne pracy obejmują okres od połowy XIV w., czyli od momentu, w którym na uczelniach włoskich pojawiają się studenci w przyszłości tworzący podwaliny Uniwersytetu Krakowskiego, do połowy wieku XV, a w uzasadnionych przypadkach sięgają również XVI w. Książka dzieli się na trzy części, które mogą być traktowane jako osobne studia.

W pierwszej części (s. 19–116) Autorka gromadzi informacje na temat uczonych w szerokim znaczeniu związanych z krakowskim środowiskiem intelektualnym i studiujących we Włoszech. Formułuje własny kwestionariusz badawczy, który nakierowany jest na uzyskanie możliwie najpełniejszych danych odnoszących się do znaczenia pobytu tych uczonych we Włoszech zarówno w zakresie recepcji kultury, jak i wpływu na ich dalszą karierę naukową. Sylwetki poszcze-

gólnych postaci przedstawione zostały w grupach odpowiadających kolejnym pokoleniom, co pozwala na obserwowanie zmiany tendencji, np. w odniesieniu do stosunku liczby studentów prawa kanonicznego do prawa cywilnego czy popularności danego ośrodka uniwersyteckiego. Autorka umiejętnie łączy dane zebrane przez wcześniejszych badaczy z informacjami pochodzącymi z opublikowanych źródeł, dodając własne ustalenia. Na przykładzie Pawła Włodkowica ilustruje wpływ włoskich studiów prawniczych uwidaczniający się w liście lektur i sieci kontaktów. Zawarty w rozdziale materiał ukazuje stulecie studiów Polaków we Włoszech, w odniesieniu przede wszystkim do absolwentów, najczęściej pojawiających się w źródłach. Choć sama liczba studentów (ok. 40) nie jest bardzo wysoka, omówienie znaczenia studiów na tle kariery poszczególnych osób i wpływu na środowisko wymaga zapanowania nad różnego typu danymi. Idealnym rozwiązaniem dla zaprezentowania tak obszernego zbioru informacji byłoby przedstawienie ich w przyszłości w formie bazy danych, która mogłaby być wzbogacana o kolejne elementy i pozwalałaby na interpretowanie wyników przy przyjęciu różnych kryteriów (np. według innego podziału chronologicznego).

Centralny punkt drugiej części książki (s. 117–250) stanowi rękopis Biblioteki Jagiellońskiej o sygnaturze 126, będący wczesnym ogniwem recepcji tendencji humanistycznych na Uniwersytecie Krakowskim. Rękopis stanowi kompilację przede wszystkim mów humanistycznych i listów spisanych ok. 1440 r., po których następują dopisane później mowy autorstwa Jana z Ludziska i Piotra Gaszowca. W dawniejszej literaturze podejrzewano, że rękopis spisany został przez samego Jana, który korzystał ze zgromadzonego przez siebie materiału kompilując własne mowy. Obecnie panuje przekonanie, że rękopis powstał w Krakowie na podstawie domniemanej kopii, którą Jan przywiózł ze studiów we Włoszech. Postać Jana z Ludziska stanowi pewien łącznik pomiędzy pierwszą a drugą częścią książki. Autorka łącząc okruszki informacji rekonstruuje prawdopodobne okoliczności zetknięcia się Jana z nową retoryką włoską (nie znajduje potwierdzenia jego studiów retorycznych i wysuwa przypuszczenie, że postacią kluczową dla rozwoju jego zainteresowań w tym kierunku mógł być Cristoforo Barzizza), a następnie koncentruje się na analizie treści początkowej i zarazem najwcześniejszej części omawianego kodeksu, zawierającej przede wszystkim mowy autorów związanych ze środowiskiem padewskim i weneckim, a także listy i inne teksty związane z soborem w Konstancji. Autorka dokładnie omawia kolejne utwory, opisując ich treść i okoliczności powstania, w wielu miejscach uzupełniając czy weryfikując dotychczasową wiedzę. Śledząc rozpowszechnienie poszczególnych tekstów i grup tekstów, charakteryzuje wchodzące w skład rękopisu „bestsellery” humanistyczne (posiadające liczne kopie utwory związane z soborem w Konstancji, spisane przez najwybitniejszych retorów florenckich, oraz teksty popularnych retorów padewsko-weneckich), mniej popularne teksty retoryczne (mające nie więcej niż kilkanaście kopii poza Krakowem, stanowiące

utwory mniej znanych lub niezidentyfikowanych retorów padewsko-weneckich) oraz teksty znane wyłącznie z rękopisów krakowskich (w większości anonimowe). Charakterystyki dopełnia wskazanie rękopisów niekrakowskich o podobnej zawartości, które wyjść mogły od jednej podstawy, a także wskazanie popularnych teksów, których brak w rękopisie wydaje się znaczący.

Następnie omówione zostają rękopisy o podobnej zawartości związane z krakowskim środowiskiem intelektualnym, również te, które nie doczekały się jeszcze dokładnych opisów katalogowych. Udało się dotychczas dotrzeć do informacji na temat siedmiu takich rękopisów, znajdujących się obecnie przede wszystkim w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej (BJ 42, BJ 173, BJ 2038, BJ 2232), ale także Biblioteki Narodowej (BOZ 896), Ossolineum (Oss. 601) i Biblioteki Książąt Czartoryskich (Czart. 1242). Na podstawie porównania rękopisów zawierających zbiór podobnych tekstów Autorka wskazuje, że funkcjonowały one jako pewne zestawy („pakiety”), którymi kolejni kopiści operowali dość swobodnie. Mając do dyspozycji bardzo skomplikowane dane, na które składa się szczegółowa zawartość i układ poszczególnych rękopisów, a także porównanie lekcji (w głównej mierze w odniesieniu do tytułów i incipitów, ale też wybranych utworów) Autorka stara się odtworzyć zależności pomiędzy poszczególnymi rękopisami. Rekonstrukcja przeprowadzona na podstawie zachowanych źródeł jest przekonująca. Wydaje się jednak, że żywy odbiór tekstów w środowisku krakowskim i wynikająca z charakteru podobnych zbiorów zmienność, jeżeli chodzi o dobór utworów, stanowią dużą przeszkodę w wyciąganiu ostatecznych wniosków. Jak zaznacza sama Autorka, przedstawiony schemat może wymagać uzupełnienia o niezachowane rękopisy (s. 239). Zastanawia np. możliwość istnienia więcej niż jednego kodeksu zawierającego teksty retoryczne, przywiezionego z Padwy do Krakowa w podobnym czasie, możliwość dotarcia tekstów do Krakowa drogą pośrednią (jak w przypadku części dzieł Bruniego) czy występowania kontaminacji (uwagę zwracają np. poprawki wprowadzone w BJ 42 w tekście znanego wyłącznie z rękopisów krakowskich panegiryku Bernarda Messalta na cześć Mikołaja d’Este, które częściowo odpowiadają lekcjom w BJ 2038). Trudność w odniesieniu do tego zagadnienia stanowi również niedostateczne rozpoznanie źródeł, szczególnie w przypadku rękopisów, w skład których wchodzi liczne drobne teksty, często opisywane pod zbiorczym tytułem. Zwieńczeniem rozdziału jest charakterystyka transmisji treści na podstawie zawartych w rękopisie mów Jana z Ludziska i Piotra Gaszowca, pozwalająca na ukazanie ich stosunku do wykorzystywanych źródeł. Bardzo ciekawym wątkiem poruszonym w rozdziale jest peryferyjna popularność pewnych tekstów. Zarówno w Krakowie, jak i na terenach niemieckojęzycznych pojawiają się i są kopiowane teksty włoskie skądinąd nieznanne.

Autorka powołuje się na pewne elementy materialnych cech omawianych kodeksów, takie jak pismo, czy wykorzystany do produkcji kodeksu papier (niekiedy informacje tego typu są dość szczegółowe, jak np. w opisie papieru

użytego w rękopisie BOZ 896). Wydaje się jednak, że bardziej systematyczne i w niektórych przypadkach dokładniejsze przyjrzenie się tym kwestiom mogłoby doprecyzować pewne ustalenia odnoszące się do transmisji poszczególnych tekstów, a przynajmniej wyjaśniłoby czytelnikowi, czy tego typu wskazówki zostały wzięte pod uwagę w wystarczającym stopniu. Ma to znaczenie np. w przypadku samego rękopisu BJ 126 – Autorka (s. 134) podaje informację, że został on przepisany przez nieznanego skrybę, tymczasem Katalog BJ informuje, że w pierwszej części kodeksu (czyli na k. 1–50), wyróżnić można kilka rąk. Podobnie interesujące byłyby dokładniejsze informacje dotyczące papieru (Katalog BJ w opisie rękopisu 126 rozróżnia poszczególne znaki wodne, nie podaje jednak kart, na których występują), a także struktury rozumianej nie jako zawartość treściowa, a budowa kodykologiczna rękopisu. Warto byłoby usystematyzować tego typu informacje, mogące mieć wpływ chociażby na wyodrębnienie „pakietów” tekstów. Brak tego typu danych zwraca uwagę np. w przypadku opisanej na s. 140 mowy wygłoszonej przez Poggia Braccioliniego w Konstancji, której umiejscowienie w kodeksie jest dość zaskakujące (i która, jak Autorka wyjaśnia w dalszej części książki, nie została wykorzystana przez Jana z Ludziska w jego mowach), czy też w odniesieniu do rękopisów Oss. 601 i Czart. 1242, w przypadku których opisy katalogów z końca XIX i początku XX w. uzupełnione zostały przede wszystkim w odniesieniu do treści (co do drugiego z nich Autorka dopuszcza możliwość przemieszania składek przy przeoprawieniu kodeksu, s. 184); w rękopisie BOZ 896 (s. 207) Anna Horeczy zauważa przemieszanie kart, czym zresztą uzupełnia dotychczasową wiedzę na temat kodeksu, obserwację tę opiera jednak na analizie treści rękopisu, nie zatrzymując się nad jego budową.

Na docenienie zasługuje fakt, że Autorka dzieli się z Czytelnikiem zgromadzonymi przez siebie danymi odnoszącymi się do porównania kodeksu 126 z innymi krakowskimi rękopisami, a także do par pozostałych rękopisów — tabele towarzyszące tekstowi zestawiają przede wszystkim występujące w rękopisach tytuły i incipity badanych tekstów, ale też krótkie teksty. Ten zabieg ułatwia Czytelnikowi śledzenie wywodu i zachęca do wyciągania własnych wniosków.

W trzeciej części pracy (s. 251–335) Autorka koncentruje się na recepcji dzieł Leonarda Bruniego w piętnastowiecznym Krakowie, traktując je jako wskaźnik upowszechnienia humanizmu (m.in. za Josefem Soudkiem). Na podstawie zachowanych rękopisów przedstawia chronologię pojawiania się w Krakowie kolejnych dzieł Bruniego oraz analizuje ich popularność. Omawiane rękopisy dzieli pod względem ich funkcji na trzy typy: rękopisy formularzowe, miscellanea i tworzone celowo antologie humanistyczne, i przedstawia utwory Bruniego w kontekście zawartości całych kodeksów, ukazując tym samym przenikanie jego utworów do księgozbiorów uczonych o różnych profilach zainteresowań. Tu drobna uwaga bibliograficzna: brak w bibliografii pozycji, która dotychczas w najpełniejszy sposób charakteryzuje postać cysterskiego mnicha Materna,

wzmiankowanego przy okazji rękopisu BJ 518: J. Kaliszuk, *Matern – cysters koprzywnicki, uczonego kopista z XV wieku*, [w:] *Historia, memoria, scriptum. Księga jubileuszowa z okazji osiemdziesięciolecia urodzin Profesora Edwarda Potkowskiego*, red. J. Krochmal, Warszawa 2015, s. 247–257. Matern wpisał się co prawda na Uniwersytet Krakowski dopiero w 1454 r., a jego podróż do Rzymu datowana jest na 1460 r., wykracza więc chronologicznie poza ramy książki, niemniej jednak jego zainteresowania, które można zaobserwować na podstawie kopiowanych czy nabywanych rękopisów mogą również stanowić swego rodzaju kontekst recepcji dzieł Bruniego. Na podstawie zawartości rękopisów Autorka wyciąga wnioski na temat zależności pomiędzy poszczególnymi kopiami. Popularność tekstów Bruniego w Krakowie zestawia z informacjami na temat rękopisów europejskich, zauważając niekompletność danych, jakimi dysponujemy — w repertoriach tekstów Bruniego brak informacji na temat miejsca spisania kodeksu, a kopie przypisane są geograficznie aktualnemu miejscu przechowywania. Istotnie, trudności, jakie może sprawiać ta kwestia w momencie interpretacji danych, można zauważyć chociażby w przypadku kopii dzieł Bruniego znajdujących się obecnie w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego i Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk, czy utraconego podczas II wojny światowej rękopisu ze zbiorów Biblioteki Narodowej, Cl.lat.Q.v.1 – kopii powstałej we Włoszech, o której losach nie posiadamy pełnych informacji¹. Zestawienie obecnie dostępnych danych byłoby dobrym punktem wyjścia do bardziej szczegółowej analizy całości tradycji rękopiśmiennej Bruniego, choć realizacja tak kuszącego postulatu wymagałaby współpracy wielu specjalistów. Podjęcie się takiego zadania byłoby jednak uzasadnione chociażby tym, że popularność utworów Bruniego stanowi dla wielu badaczy miarę rozprzestrzniania się tendencji humanistycznych, a zatem warto byłoby tę popularność rozpoznać szczegółowo. W bezpośrednim odniesieniu do tematyki książki warto byłoby np. prześledzić związek z krakowskim środowiskiem intelektualnym rękopisu znajdującego się obecnie w zbiorach Uniwersytetu Notre Dame, Hesburgh Libraries, MS Cod. Lat.d.6, należącego m.in. do Josepha Czeyskendorf de Cracovia, zawierającego wstęp Bruniego do przekładu listów Ps. Platona i wstęp do przekładu *De Tyranno* Ksenofonta. Korzystając z obecnie dostępnych danych, Autorka wskazuje pewne tendencje w recepcji Bruniego w środowisku krakowskim, jak np. późna recepcja przekładów dzieł Arystotelesa należących do filozofii praktycznej (wspólna dla Europy Środkowej) czy brak śladów recepcji jego przekładu *Żywotów* Plutarcha oraz tekstów historiograficznych.

Książkę uzupełniają cztery aneksy. Pierwszy z nich (aneks A, s. 342–369) stanowi słownik prozopograficzny gromadzący informacje na temat 49 postaci związanych z krakowskim środowiskiem intelektualnym, studiujących na uniwersyte-

¹ J. Kaliszuk, *Codices deperditi: średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*, Wrocław 2016, t. 2, cz. 2, s. 1347–1348, nr 1391.

tach włoskich pomiędzy rokiem 1351 a 1450. Aneks B (s. 370–376) przedstawia dokładną zawartość całości rękopisu BJ 126, wraz z incipitem i datą powstania każdego z tekstów. Aneks C (s. 377–385) ukazuje rozpowszechnienie tekstów autorów padewsko-weneckich znanych z rękopisu BJ 126 poprzez zestawienie wszystkich kopii znanych z bibliotek europejskich. Aneks D dostarcza z kolei informacji dotyczących recepcji treści utworów wchodzących w skład włoskiej kolekcji retorycznej w mowach Jana z Ludziska i Piotra Gaszowca. Bardzo cennym uzupełnieniem treści, porządkującym podstawowe dane o polskich studentach we Włoszech oraz ułatwiającym zrozumienie skomplikowanych zależności pomiędzy poszczególnymi rękopisami i tekstami oraz skalę ich popularności, są liczne, wspomniane już wyżej, wplecione w tekst tabele (zawarto ich w tekście aż 37) i wykresy (5). Z punktu widzenia badacza rękopisów przydatne byłoby uzupełnienie sygnatur rękopisów znajdujących się w bibliografii o numery stron, na których są wzmiankowane (po takie ułatwienie w odniesieniu do rękopisów znajdujących się w polskich zbiorach sięgnąć można do bazy manuscripta.pl).

Autorka na uzupełniających się przykładach ukazała rozprzestrzenianie się tekstów i wnikanie idei humanistycznych do środowiska krakowskiego. Na uznanie zasługuje połączenie szczegółowych danych prozopograficznych, przedstawiających możliwie najszerzej środowisko polskich studentów we Włoszech na przestrzeni stulecia, z analizą rękopiśmiennych źródeł literackich. Każdy z trzech rozdziałów stanowi pewną całość, pozwalającą Autorce na wyciąganie komplementarnych wniosków na temat poszczególnych aspektów przenikania włoskiej kultury intelektualnej do środowiska krakowskiego, a jednocześnie stanowi materiał, który posłużyć może badaczom nie tylko do poszerzania badań na ten temat, ale także do badań porównawczych, dotyczących np. transmisji tekstów na Uniwersytecie Krakowskim, czy w szerszym ujęciu transmisji tekstów i idei z centrum ku peryferiom. Praca z jednej strony wywodzi się z tradycyjnych metod badań, wzbogacając je o nowe odkrycia, z drugiej może wpisać się m.in. w aktualny trend badania zabytków rękopiśmiennych w sieciach zależności – *historical network research*². Aktualność tematu widać chociażby w sukcesie sesji *Networks and Entanglements between Centre and Periphery in Late Middle Ages. Italians and Ultramontanes*, współorganizowanej przez Annę Horeczy w ramach International Medieval Congress w Leeds w 2023 r.

Recepcja włoskiej kultury intelektualnej w krakowskim środowisku uniwersyteckim w drugiej połowie XIV i w pierwszej połowie XV wieku Anny Horeczy otrzymała wyróżnienie w X edycji Nagrody im. Jana Jędrzejewicza dla najlepszej polskojęzycznej książki poświęconej historii nauki i techniki.

² Zob. „Journal of Historical Network Research” 9 (2023) – Special Issue: *Networks of Manuscripts, Network of Texts*.